

**"Τα πόγια δε φτάνουν.
Θέλει και πράξη για να πάσει ο πόγος":**

**ΤΕΛΕΤΟΥΡΓΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ
ΚΑΙ ΣΥΜΒΟΛΙΚΗ ΜΕΤΑΤΟΠΙΣΗ
ΣΤΟ ΞΕΜΑΤΙΑΣΜΑ¹**

Χριστίνα Βέικου

Δρ Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Σχολική συμβουλος φιλολόγων

Η πίστη στο κακό μάτι, στη βλαπτική δύναμη που έχει το επίμονο και διεισδυτικό βλέμμα κάποιων ανθρώπων πάνω σε αξιοζήλευτα πρόσωπα και πράγματα, είναι ένα πολιτισμικό ιδώμα που απαντά ευρέως στις κοινωνίες του Μεσογειακού χώρου, οι οποίες το επικαλούνται για να κατανοήσουν και να πραγματευθούν στη συνέχεια τις επιπτώσεις μιας απρόσμενης και ανεξήγητης κακοτυχίας. Στην ελληνική κοινωνία ιδιαίτερα, η αναφορά στο μάτιασμα ως την πιθανότερη αιτία μιας ξαφνικής και αναίτιας, προσωπικής και σωματικής κυρίως, διαταραχής αποτελεί έκφραση ενός θικού/αξιολογικού συστήματος που συνδέει το άτομο με το κοινωνικό σύνολο² και ερμηνεύει την αλληλεπιδραση προσωπικών αντιλήψεων και κοινωνικών σχέσεων³.

Μέσα στη στενή συνάφεια της καθημερινής ζωής, τα πρόσωπα, οι αξίες, οι συμπεριφορές εκτίθενται στο βλέμμα των άλλων και γι' αυτό πρέπει να φαίνονται συμβατές και ανάλογες με τις αποδεκτές αρχές της κοινής συμβίωσης. Ετοι, κάθε φορά που οι αρχές αυτές παραβιάζονται από μια υπεροχή, είτε συνειδητή είτε όχι, στην εμφάνιση ή τη αγαθά που επιδεικνύει κάποιος, η ιδανική κοινωνικότητα της συλλογικής ζωής ανατρέπεται και η δομική αταξία που προκαλείται επισύρει τον κίνδυνο του ματιάσματος, της οπτικής επίθεσης ενάντια στον παραβάτη. Το μάτιασμα προσβάλλει το σώμα, την περιουσία, την ατομική και κοινωνική υπόσταση αυτού που ματιάζεται και, για την αποκατάστασή του, απαιτείται το ξεμάτιασμα, η τελετουργική δηλαδή επανένταξη του ματιάσμένου απόμου στο κοινωνικό σώμα.

1. Η συναισθηματική λογική του ξεματιάσματος⁴

Tο μάτιασμα αποκαλύπτει μια στιγμιαία κρίση στη σχέση ανάμεσα στη σωματική ασφάλεια του ατόμου και τη σταθερότητα της κοινωνικής ζωής. Η κρίση αυτή, επειδή είναι μη αναμενόμενη, σύμφωνα με την οικεία πολιτισμική λογική, κρίνεται παράδοξη και αποδίδεται σε αίτια υπερφυσικά και ανορθόλογα, στο "κακό μάτι", το "κακό παραπήρημα", το "κακό συναπάντημα", την "κακιά ώρα", σε μιαν αύριοτη αιδηφότητα ενός υπερβατικού κακού που είναι διάχυτο και συνεχώς παρόν ανάμεσα στους ανθρώπους, διαρκής και επαναλαμβανόμενη απειλή όχι μόνο για την ατομική υπαρξη αλλά και για την κοινω-

νική συνοχή. "Το (κακό) μάτι δεν μπορείς να το αποφύγεις, όπου και να πας, ότι και να κάνεις, όπου και να 'σαι, στο σπίτι, στη δουλειά, στο δρόμο, στο καφενείο, σε βρίσκεις το μάτι", αποφαίνεται με βεβαίωτητά η τοπική κοινωνία.

Φορέας αυτής της επιφθητής δύναμης είναι το μάτι, το όργανο της όρασης και της οπτικής επικοινωνίας. Η όραση είναι η πιο κοινωνική, η πιο πολύτιμη και η πιο διευδυνητική αίσθηση. Το όργανό της, το μάτι, παρουσιάζει μία διαπολιτισμική εμβέλεια ως σύμβολο γνώσης και δύναμης. Το μάτι γνωρίζει επειδή βλέπει, και γι' αυτό έχει μια διάνυμη κατοχής πάνω στα αντικείμενα που θέται, μεταφέρει εμπειρίες και αισθήματα, είναι το ενδιάμεσο ανάμεσα στον άνθρωπο και τον κόσμο, κατέχει και ανακαλεί την αλήθεια πα-



1. Το μάτι που ματιάζει είναι ασύμμετρο.

ρελθόντων και μελλουμένων: "μια ματιά χλία χρόνια", είναι η συνοπτική διατύπωση που χρησιμοποιεί η αναδρομική φαντασία ενός γέροντα Κρητικού, για να περιγράψει την κυριαρχική δύναμη του ματιού και της όρασης στα κοινωνικά δρώμενα.

Ενώ, όμως, όλοι αναγνωρίζουν αυτή την ισχυρή δύναμη του ματιού και συμφωνούν ότι πρέπει να φυλάγεται κανείς από το κακό μάτι, ωστόσο, όταν επιχειρούν να ερμηνεύουν εξηγητικά την προσβολή από το ματιό του, το αντιμετωπίζουν ως κάτι φυσικό, σαν μια εγγενή φυσική ίδιωτη που έχει κανείς, χωρίς να αποβλέπει σκόπιμα να βλάψει τον άλλον. Η δημόσια ρητορική σ' αυτή την περιοχή της Κρήτης επικείνει ότι "το μάτι δεν είναι κακό, αν και μπορεί να έχει κακά αποτελέσματα. Το 'χει από φυσικού του ο άνθρωπος να ματάζει ή να ματάζεται. Κι αυτός που το έχει δεν το καταλαβαίνει. Δεν το κάνει από κακό, δεν το θέλει, αλλά γίνεται. Είναι κάτι σαν ρεύμα, μια δύναμη, ένας αέρας είναι που φεύγει, αλλά τραβά σα μαγνητής".

Με τον τρόπο αυτό ο εντόπιος λόγος αποκαθαιρεί το μάτιασμα από κάθε εμπροθετη, φθοροποιό και κακοπού μαγική δράση. Δεν εντάσσει το μάτιασμα στην κατηγορία της σκόπιμης και εσκεμμένης μαγείας⁵, γιατί "είναι μικρό κακό". Τα παρουσιάζει ως μια φυσική διόδητη, που η επενέργειά της δεν ελέγχεται αλλά αναγνωρίζεται και γίνεται αποδεκτή, αφού είναι γνωστή σε όλους και ανά πάσα στηγή ενδεχόμενη. Η τυχαιότητα και η απροσδιοριστική της χρονικής περίστασης αλλά και του τόπου, όπου μπορεί να συμβεί το μάτιασμα, είναι ακριβώς τα χαρακτηριστικά εκείνα που το διαφοροποιούν από "τα μάγια". Η μαγεία, στην κοινή αντιλήψη, είναι συγκεκριμένη και προσωποποιημένη δράση που τελείται μυστικά, σε χρόνο και τόπο ορισμένο, από άτομα που έχουν ειδικές ικανότητες και γνώστες. Συνοδεύεται από ποικιλά τυπικά απαγόρευσης και μήποτες και κατευθύνεται ενάντια σε συγκεκριμένα πρόσωπα με σκοπό να προκαλέσει μόνιμο κακό, καταστροφή και διάλυση⁶. Η ανατροπή της μαγείας, το "να λύσεις τα μάγια", χρειάζεται επίσης προσφυγή στα ει-



και μαγείας, είναι ότι το Εε/μάτιασμα "το παραδέχεται και η εκκλησία", γεγονός που, κατά τη γνώμη τους, αποτελεί την εγγήση ότι όχι μόνο δεν πρόκειται για κακή ενέργεια αλλά αντίθετα αποτελεί θεάρεστο έργο, μία λαϊκή iεροπραξία. "Αυτή η γητεία που λέμε εδώ", τόνισε με έμφαση ένας Κρητικός ξεματιστής, "λένε πως είναι σα μαγεία. Δεν είναι κακιά όμως, γιατί κι η Εκκλησία τα πιστεύει το μάτιασμα κι έχει και θαρμοφυλλάδα!" Μια συντοπίτισσά του, ξεματιστάρα επίσης, μου είπε ότι, όταν άρχισε να ξεματάζει, το εξόμολογηθήκε πρώτα στον παπά του χωριού, κι αυτός όχι μόνο δεν την απέτρεψε αλλά της είπε να το κανεί "για την ψυχή τη δική της και των αποθαμένων(ν) της, γιάτι (=γιατί)

2. Αγγειογραφία του 5ου π.Χ. αιώνα που απεκονίζει την Αθηνά να φέρει στον θύρακα το Γοργόνεο καθώς συμπατάσται στον Ισσόνα που μάχεται με τον Δράκοντα.

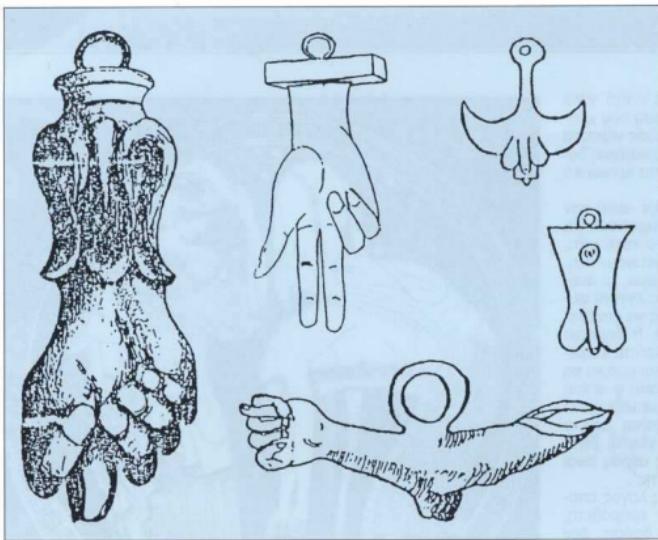


δικά πρόσωπα με τις αντίστοιχες μυστικές διαδικασίες, ενώ η θεραπεία του ματιάσματος είναι άμεση, φανερή και ευπρόσδικη, αφού ούτοι έξερουν να ξεματίζουν". Ο κυριότερος, όμως, λόγος που επικαλούνται οι άνθρωποι για να δηλώσουν ρητά τη διαφορά μεταξύ Εε/μάτιασμάτος

είναι καλό πράμα".

Το νόημα του κακού που αναδύεται μέσα από το σύστημα του Εε/μάτιασματος στην ηθική ιδεολογία της ορεινής Κρήτης δεν έχει την έννοια της θελημένης αμφατώής κακιάς, όπως αυτή παρουσιάζεται στη χριστιανική θεοδικία.

3. Αρχαίες ελληνικές οφθαλμίτες κύλικες: τα μάτια αυτά πρωτότοπους τους πάτε που τα χρησιμοποιούσαν. Κύλικες του Επικτίτου. Κύλικες της Εξεκία.



4. Ρωμαϊκά προβοσκίνια που αναφέρονται στην χειρονομία "turgicula res" (Α') ή έχουν σχήμα φαλλού (Β').

Πρόκειται μάλλον για μια πρακτική αντίληψη προφύλαξης απέναντι σε τυχαίους κινδύνους που απειλούν τα πολυτύπια αγαθά των ανθρώπων -τη υγεία και την περιουσία τους-, και τους οποίους δεν μπορούν να αποδώσουν σε καμίαν άλλη αιτία. Το μάτιασμα είναι ένας ενδεχόμενος αλλά χειραγωγήσιμος κινδυνός, ένα κοινωνικό ποιημένο κακό.

Στην Ελευθερνα το κακό μάτι εμφανίζεται απαλαγμένο από τη μυστικοπαθή και ανομλογήτη επενέργεια κάποιου δαιμονικού "κακού". Εδώ έχει μια πολύ εκκοσκευεμένη παρουσία, η οποία στερείται κάθε μεταφυσικής ή μυστικοστικής τάσης. Είναι κάτι φυσικό, μέρος της τάξης των πραγμάτων και στοιχείο της στάσης των ανθρώπων απέναντι στη ζωή: "το μάτιασμα δεν το θέλει ο ματιαστής και γίνεται". Δεν το λέει από κακό, αλλά πάνε το μάτι του. Ενώ το κακό είναι άλλο πράμα. Ο κακός, ο ύπουλος θέλει να σε καταστρέψει, να μην το ξεις το πράμα, όχι μόνο να σε ματιάσει". Αυτή η έδηλη βεβαίωση για την ανιδιοτέλεια του ματιάσματος ενισχύεται ακόμη περισσότερο με επιχειρήματα μιας πρακτι-

κής ημικής, που περιγράφει τη συλλογική ζωή: "Δεν είναι παθητικό (=δεν προέρχεται παθήτημα, βάσανα) το μάτιασμα, δεν είναι έχθρα. Τοσού τοκός δεν είναι κανείς, ώστε να έσρει ότι ματάζει και να θέλει να μεταχειρίζεται τη δύναμη του για κακό. Αν ήταν από κακία το μάτι, τότε θα είχαμε φέαις ο ένας τον άλλο. Εμεις έωδε έχουμε κακία απάνω μας. Δεν επειρά- ξαμε άνθρωπο. Ό,τι έβρουμε το λέμε. Είμαστε κακοί".

Ως απόδειξη αυτής της προβαλλόμενης κοινής καλο- σύνης, το ξεμπασμα τελείται εύκολα, πρόθυμα, δημόσια, κυρίως από άνδρες. Είναι μια τεχνική και μια παράσταση με μια δόση θεατρικότητας, πιπο- τεπερφυσικό ή περιφύσιο, μία δύναμη ξεχωριστή αλλά φυσική, που είναι απόλυτα συμβατή με τη θήση του τό- που. Είναι λειτουργικό κομμάτι μιας παράδοσης που επιδει- κνύεται ως πολύτιμο γαθό, ως μια ιδιαιτερότητα, την οποία οι εντόπιοι επιδεικνύουν, ανταλλάσσοντάς την συμβολι- κά με το κέρασμα μιας ταικου- διάς.

Ωστόσο, αυτό το εμφατικά υποστηριζόμενο κλίμα ομοφωνίας δημιουργεί κάποια ερωτη-

ματικά - μήπως η δημόσια προβαλλόμενη θετική ρητορική υποκρύπτει, στην πραγματικότητα, την αντίθετη αξιολόγηση μιας αρνητικής κατάστασης; Μήπως, δηλαδή, οι άνθρωποι παρουσιάζουν το κακό μάτι φυσικό, εύλογο και καλοδιάθετο, ακριβώς για να εξευ- μενίσουν το κακό και να συν- διαλλαγούν με δυσάρεστες κα- ταστάσεις, τις οποίες δεν μπο- ρούν ως να εξηγήσουν αλλά ουτε στην Επεράσουν; Μήπως, τέλος, πρόκειται για μια λεκτι- κή πράξη ευφημισμού; Ο δημό- σιος λόγος είναι κοινωνικά κα- τασκευασμένος, είναι λόγος ρητορικός, που, αντί να αποκα- λύπτει, συγχώτερα συγκαλύ- πτει την άληθεια των πραγμάτων. Και την αμφιστιμά αυτή, νομίζω, υποκρύπτει ο σιβυλλι- κος ίδιωτης λόγος μιας ογδο- ντάχρονης Κρητικής Ερματά- στρας, σταν τη ρώτησα αν, τε- λικό είναι καλό ή κακό το ματί: "το ποιο είναι το καλό και ποιο το κακό, αυτό, παιδί μου, άν- θρωπος δεν το κατέπει" (=κατέ- χει, γνωρίζει).

Η φυσιοκρατική εξάλου εξήγηση του ματιάσματος, αντί να αποσαφηνίζει τους όρους και τις συνθήκες που το προκαλούν, τονίζει ακομη πε- ρισσότερο τον αμφίστιμο και ασαφή χαρακτήρα των σχέσεων που εμπλέκονται στο φαι- νόμενο. Γιατί η "φυσική" εξή- γηση αποκαλύπτει μια λογική αντινομία: πώς μπορεί μια κρί- ση για ένα φυσικό γεγονός (τη λειτουργία του ματιού), που εί- ναι κρίση εμπειρική και όχι αξιολογική, να μεταβάλλεται αμελώς σε ημική (το κακό μά- τι), και επομένως να είναι ταυ- τόχρονα αξιολογική και εμπρό- θετη;

Ο καταλύτης που υπεισέρ- χεται, σύμφωνα με την τοπική επιχειρηματολογία, για να με- ταβάλει την εμπειρική εντύπω- ση σε ημική κατηγορία είναι το συνασθίμα. "Το μάτι του αν- θρώπου είναι φυσικό, δεν είναι από κακού. Όλος ο κόσμος θιαρμίζει κι όλοι θιαρμίζονται. Κακό αποτέλεσμα γίνεται, όταν μπει στη μέση αιθούσα, ο θαυμασμός και το αποκαλύ- ρωμα [=υπερβολικός θαυμα- σμός]. Οταν το έχεις στο νου σου και το θυμάσις, τότε δε θιαρμίζεις. Όταν θαυμάσεις απ' την καρδιά, (ο)ρεχθείς κι αποκαμάρωσεις, τότε θιαρμί-

ζεις. Η ίδια συλλογιστική σε όλη την παραλλαγή: "Το μάτι είναι αιθόρυμπο, είναι ένας αέρας που έχει το άνθρωπο, βγαίνει από την καρδιά του. Οποιος θυμούμει ότι εκείνη την ώρα κοτάζει και μπορει να βλάψει, τότε το κοτάγια του δεν πάνει, γιατί βγαινει από τη σκέψη του κι όχι από την καρδιά του." Οσοι οι αισθήσεις και οι σκέψεις των ανθρώπων ελέγχονται από την ορθοφροσύνη τους, καμία ρωγμή δεν συμβαίνει στις διαπροσωπικές σχέσεις και κανένας κίνδυνος δεν απειλεί τη συλλογική ψυχή. Όταν, όμως, οι άνθρωποι αφήνονται να κυριευθούν από συναισθηματική ένταση, τότε ο ορθολογισμός παραμερίζεται και η συμπειρφορά τους γίνεται εμ-παθής, είναι δηλαδή γεμάτη πάθος και προκαλεί παθήματα. Η λογική του έξ/ματιάσματος είναι η λογική της καρδιάς και του σώματος, όχι του λόγου και του νού: "από την αγάπη του και τη λαχτάρα του κανείς μποτάζει". Η επιγραμματική λοική διατύπωση δείχνει ακριβώς την ένταση της κοινωνικής αλληλεπιδράσης και την αντινομική φύση των προσωπικών αισθημάτων. Η αγάπη και η επιθυμία του άλλου, το πιο θετικό ανθρώπινο αίσθημα, εμπεριέχει την αναίσθετη της, καθώς φέρνει μαζί την απειλή της φθοράς, όταν δεν ελέγχεται από τη φρόνηση. Έτσι η λογική του συναισθήματος υπαγορεύει μια πρακτική ήθη-κη⁸, μια ιδιόμορφη κατηγορική προσταγή. Για να είναι αρμονικές οι σχέσεις των ανθρώπων, πρέπει οι αισθήσεις και τα συναισθήματα να βρίσκονται πάντα κάτω απ' τον έλεγχο του λογισμού⁹.

2. Γητείς και "θεραπευτικές" πρακτικές: ο λόγος ως πράξη, το σώμα ως τόπος

Τα σωματικά συμπτώματα του ματιάσματος είναι δηλωτικά των προσωπικών ή κοινωνικών συγκρούσεων του πάσχοντος και η "ασθένεια" που προκαλείται γίνεται η συμβολική γέφυρα που συνδέει το ανθρώπινο με το κοινωνικό σώμα. Γι' αυτό και η θεραπεία του

συντελείται σ' ένα επίπεδο συμβολικό, "το θάριμπαμα δεν είναι δουλειά του γιατρού". Απαιτεί τέχνη και τεχνική, "έβελι λόγια και πράξη". Ο Εξαιστιστής αποκαθίστα την ισορροπία και επαναφέρει τον "άρωτο" στην προηγούμενη ασφάλεια του, δημιουργώντας μια συμμετοχική τελεστική απόμακρα σωματική επαφής και συναισθηματικής επιβεβαίωσης και εισάγοντας στο πεδίο δράσης όχι μόνο τα κοινωνικά άτομα αλλά και εξωκοινωνικές οντότητες (Χριστός,

Παναγία, Άγιοι, Θιαρμός), που κυβερνούν το καλό και το κακό και εγκαθιστούν έναν ολόκληρο σύστημα κοσμικής τάξης.

Οι επωδές που εκφωνούνται για το ξέματισμα είναι γητείες με το κυριολεκτικό νόημα της θεραπευτικής "γοντείας" που ασκούν. Είναι επιπτελοτικά κείμενα, πράττουν ενώ λέγουν και περιγράφουν ενώ πράττουν. Πρόκειται για λόγο "μαγικό", που διαθέτει όλα τα στοιχεία που χαρακτηρίζουν μια τελετουργία. Είναι λογος ρυθμικός, απεικονιστικός και

www.museo.psu.edu/Frommard/

5. Το εξωφύλλο της "Πραγματείας περί ματιάσματος" του Christiano Frommard (1674), όπου απεικονίζονται διάφορες σκηνές ματιάσματος παιδιών κυρίως, αλλά και ενηλίκων ανθρώπων και ζωων.



6. "Φυλαχτό" για το μάτι στα λουσιούδια.



επαναλαμβανόμενος¹⁰, με αυθαίρετη λεκτική, συντακτική και νοηματική δομή, όπου συνυπάρχουν ταυτόχρονα το κατανόητο και το ακατανόητο. Είναι ακόμη λόγος συγκινησιακός, με διάχυτες σημασίες, δεν λέγει αλλά σημαίνει – οι λέξεις δεν δηλώνουν πρόσωπα και πράγματα, αλλά είναι τα πρόσωπα και τα πράγματα.

Τα τρία παραδείγματα που ακολουθούν είναι γητείες για το ξεμπάσιμο που τις χρησιμοποιούν στην Ελεύθερνα, και μάλιστα μόνο για ματιάσμένους ανθρώπους, γιατί "είναι μαγάρισμα" να χρησιμοποιηθεί σήμερα την ίδια γητεία για ανθρώπους και ζώα. Επέλεξα αυτές τις τρεις, ανάμεσα και σε άλλες παραλλαγές με το ίδιο βασικό αποτροπαϊκό περιεχόμενο, επειδή παρουσιάζουν μιαν ευδιάκριτη διαβάθμηση της επίδρασης του κακού ματιών. Η πρώτη γητεία περιγράφει τη διαλυτική επίδειση του θιαρμού ενάντια σε κάθε μορφή κοινωνικής ζωής, η δεύτερη παρουσιάζει την προσβολή αλλά και την τελετουργική προσφύλαξη του ανθρώπου σώματος και τη τρίτη αφριγγείται την επενέργεια του ματιάσματος ακόμη και στον χώρο του υπερβατικού.

1. Στο ίδιο χρόνο του Χριστού, του Θεού και των Αγίων ολούντων.
Σεκίνας το θιαρμός, ο κακμός, το κακό παρατήρημα στη γη να πάει,
κουράδι να έχουμερδώσει, γέρο να μωράνει,
γριά να κουζουλάνει,
μωρό παιδί στην κουνιά να θιαρμολογήσει.
Τον έβλεπε ο προφήτης Χριστός και του λέει:
Πού πας, θιαρέ, κατέλε, κακό παρατήρημα της γης;
Πάνω κουράδι να έχουμερδώσω, γέρο να μωράνω,
γριά να κουζουλάνω,
μωρό παιδί στην κουνιά να θιαρμολογήσω.
Ναι, μα γάγηρε* και ὄμε στα όρη, στα βουνά,
όπου βόδι δε μουγκρίζει, όπου σκύλος δε γαβγίζει.



εκεί να φας, εκεί να πιεις, εκεί να κατοικήσεις,
να βρεις αγριοβίτρινα¹¹ να σφάξεις,
να φας από το κρέας τους, να πιεις από το αίμα τους,
να λείπεις από τα εντύπωθα του/ης δούλου/ης...
5, 10, 15, 20, 25, 30, 35, 40 (τρεις φορές μετράς
πιθαμές πάνω του/ης).
Σαράντα Αγίοι να σε βοηθούνε και να σου συμπαρασταθούνε.

2. Στις 25 του Δεκεμβριού Χριστός γεννάται,
τούτη η ώρα και κενή μία λογάτα.
Δύο μάτια το θιαρμίσανε, τρία λόγα το γιατρέφω.
Τω Πατρί και τω Υιώ και του Αγίου Πνεύματος,
αυγή.
Άγε Παντελεήμονα, πρώτος γιατρός του κόσμου,
από γιατρεύεις τις πλογές, παρηγοράς τους πόνους.
Γιατρεφέ τον/ην ... και βγάνε τα κακά από το κορμό του.
5, 10, 15, 20, 25, 30, 35, 40.
Σαράντα Αγίοι βοηθήστε και βγάλτε το θιαρμό
από του/ης ... το κορμό.

Μετράς τις 12 τρύπες του: δύο μάτια, δύο ρουθόνια, το στόμα, δύο αφτιά, δύο στήθα, ο αφαλός, το πράμα κι ο κώλος του¹².

Μετά γλείφεις τρεις φορές το μέτωπο, κι αν είναι ματιάσμένος ο ανθρώπος είναι αλιμόρι το μέτωπο του. Ήστερα ωτίνεις τρεις φορές τη γη και δύο τρεις φορές "δέσου γης το βάρος του και δος του την υγειά του".

3. Αγίοι Ανάργυροι, πρώτοι γιατροί του κόσμου,
κι να βρεις θεραπαή ο/η...
που είναι βαριτυμένος, μωρωμένος
κι απ' τ' άγα περασμένος.
Η Παναγιά λουτή, χτενίστη και τ' όμορφο ωμόφορό της φόρεσε.
στο θρόνο της εκάθισε. Κάθεται μαραμένη και

μαραζώμενη.

Ο Χριστός επέρχεται και τη ρώτηξε:

Τί έγεις μάνα μου,

που στέκεις μαραζώμενη και μαραζώμενη;

Και η Παναγία τ' απολόγηθη.

Λούστρικα, χενίστρικα και τ' ωμόφορο μου φόρεσα,

στο ήρον μου εκάθισα.

Οι Απόστολοι περάκανε και με θαυμάξανε και με μαυτάσσανε.

Τότε της είπε ο αφέντης ο Χριστός.

Μέτρα, μάνα μου, εννιά φορές (μετράς)

και φτύσει τρεις φορές (φτυνεῖς) και θα γενείς καλά,

θα γιατρεύεται από τη βασκανιά, από το κακό το μάτι.

Έβγα, μάτιασμα, βασκανιά, και φεύγα από τονι....

ο Χριστός σε διατάζει, φεύγα.

Αφού πουμέ τα λόγια, μετρούμε και με το μαντήλι. Κρατούμε την άκρη του μαντηλίου με λόγι αλλά και διπλώνουμε την άλλη άκρη κατώ από τον αγκώνα μας. Μετά αφρήνουμε την άλλη άκρη της παλάμης και μετρούμε τι μένει. Καμία φορά λείπει η μισή παλάμη, καμία φορά κι ολόκληρη.

Και στις τρεις γητείες μπορούμε να διακρίνουμε σαφώς τα τρία στάδια μεταπότισης σε χώρο και χρόνο, τα οποία κατά τον Turner¹³ οριοθετούν μία τελετουργία. Οι γητείες αρχίζουν με τη φάση του διαχωρισμού τόπου και χρόνου, ώστε η περίσταση να απομονώθει συμβολικά από τη ροή της καθημερινής πραγματικότητας και να εντοπισθεί ιδεατά σ' έναν "άλλο", ιερό χωροχρόνο, που κατοικείται από υπερβατικές οντότητες, έναν επεκεννα κόσμο, που δεν είναι ιστορικός, άρα δε δεσμευέται από ανθρώπινες συμβάσεις, και στον οποίο για το λόγο αυτό τα παντες μπορούν να συμβουν. Αυτό φαίνεται καθαρότερα στη δεύτερη γητεία ("τούτη η ώρα και κείνη μία λογάται") – το τώρα ανάγεται στο τότε της γέννησης του Χριστού και καθαγίασται. Καθαγιαστικές, επιστρ., είναι και οι αρχικές επικλήσεις του θεού, του Χριστού, της Παναγίας, των Αγώνων.

Η δεύτερη φάση αποκαλύπτει την οριακότητα της περίστασης. Εδώ έχουμε μία διαφοροποίηση στις τρεις γητείες. Στην πρώτη ο κρισιμός διαβατήριος χρονς αρχίζει με το ολέθριο ταξίδι του θιαρμού προς τον ανθρώπινο κόσμο και τελεώνει με τη σωτήρια επέμβαση του Χριστού. Πρόκειται για το κλασικό ματίβιο του αντιπαλέματος μεταξύ καλού και κακού. Στη δεύτερη γητεία ο οριακός χρόνος συντομεύεται με μια λίτη διατύπωση ("δύο μάτια το θιαρμίσανε, τρία λόγια το γιατρέψα"). Ο αρχέγονος αγώνας καλού/κακού έχει συντελεσθεί και η απομάγνευση του κακού επιβεβαιώνεται στο τελετουργικό πεδίο, όπου τα "τρία λόγια" υπερνικούν τα δύο μάτια χάρη στις ιερές δυνάμεις που υποδηλώνει ο μαγικός αριθμός τριά. Στην τρίτη γητεία η οριακότητα της περίστασης είναι ακόμη πιο κρίσιμη, αφού κινδύνευε η ίδια η υπόσταση της αγαθοποιού δύναμης. Είναι η μάνα του Χριστού, που έχει προσβληθεί από το βλέμμα θαυμασμού των μαθητών του, των Αποστόλων. Οι Απόστολοι είναι οντότητες μεταβατικές, ανθρώποι

που, με την αφοσίωσή τους στον Χριστό, καθαγιάστηκαν, πέρασαν δηλαδή από την κοσμική στην ιερή σφάρα. Άλλα και η Παναγία παρουσίζεται εδώ σε μια μεταβατική κατάσταση, καθώς φροντίζει τον εαυτό της μ' ένα πολύ ανθρώπινο τρόπο (λούζεται, χτενίζεται, βάζει ωραία φόρεμα) κι έτσι υπερβαίνει τα θεμιτά όρια της αγιότητας, που συνεπάγεται τον παραμερισμό της σωματικότητας. Όταν η Παναγία φέρεται σαν ωραία γυναίκα, προκαλεί τον θαυμασμό των ανδρών Αποστόλων και παθαίνει δ.τι και οι άνθρωποι – ματάζεται. Η παράσταση σαφώς υποδηλώνει ότι η καταγωγή του κακού βρίσκεται στον ανθρώπινο κόσμο αλλά η δύναμή του εκτείνεται ακόμη και στον κόσμο των πνευμάτων. Μέσω της τελετουργίας η μετατόπιση από τον ένα κόσμο στον άλλο δεν είναι παράδοξη αλλά εντελώς αυτονόητη και απρόσκοπη.

Η τελική φάση είναι αυτή της επανένωσης. Τώρα ο λόγος μεταλλάσσεται κυριολεκτικά σε πράξη που τελείται πάνω στο ανθρώπινο σώμα. Οι δύο πρώτες γητείες τελεώνουν με αριθμητη από το ένα ώς τον ιερό αριθμό σαράντα, η πρώτη με εκμέτρηση σαράντα πιθανών πάνω στο σώμα του ματιασμένου (πρώτα από τα πόδια ώς το κεφάλι και μετά αντιστροφα) και η δεύτερη με εκμέτρηση των δώδεκα οπών του σώματος και με γλειψίμο του μετώπου του πάσχοντος¹⁴.



7. Για τη μάτια του κόσμου η δημιουργία της Μάγιας Τσοκλή.



8. Προβασκάνια μορφή σε γυναικό αγκωνάρι σε συγχρόνο σπιτί της Ιθάκης.



9. Προβασκάνια μορφή σε συγχρόνο σπιτί της Ιθάκης: ο φύλακας του σπιτιού φέρει χτεζόρι ενώ κρατάει ένα κεφαλί, που ίσως είναι μετεξέλιξη της κεφαλής της Μέδουσας.

Στην τρίτη γητειά, το σώμα πάνω στο οποίο πιστοποιείται απτά και ορατά η ύπαρξη του ματιάσματος είναι το χέρι του ξεμπαταστή, και μάλιστα αυτό με το οποίο επιτέλεσε το ξεμάτισμα. Έτσι ο ξεμπαταστής "παίρνει απάνω του το κακό", το χειραγωγεί ως γνωστής και κύριος της κατάστασης και τελικά το επιδεικνύει υποταγμένο πάνω στο μαντήλι του¹⁵. Ακραία μορφή σωματικής συμ-ποθείας μεταξύ ματιασμένου/ματιαστή είναι το γλειψίου στο μέτωπο. Ο ματιαστής αναγνωρίζει και απορρέπει το μάτισμα, ερχομένος, μέσω της γλώσσας του, σε άμεση σωματική επαφή με το σώμα του ματιασμένου. Το γλειψίου είναι μία "φυσική" διαδικασία κάθαρσης και ίασης. Τα σωματικά υγρά, ο ιδρώτας του μετώπου και το σάλιο στο στόματος είναι σημαντικά σύμβολα της εξόδου του κακού και της κάθαρσης του σώματος. Μ' αυτές τις επιπλέοντες ο λόγος μεταμορφώνεται σε πράξη, η πράξη ενοματωνόταν κατ' αυτά τα σώματα είναι ο χάρτης πάνω στον οποίο ογκράφονται όλες οι συμβολικές μεταποθείες της προσβολής κατά την πορεία της θεραπευτικής τελετουργίας¹⁶.

Αξιοπρόσεκτα είναι ακόμη τα σημεία του κοινωνικού και του ανθρώπινου σώματος, που προσβάλλονται από το κακό μάτι, όπως παραστατικά περιγράφονται στις γητειές. Ο θάραυς καταστρέφει το κοπάδι των ζώων (κουράδια), αρρωσταίνει τα μικρά παιδιά και τρελαίνει τους γέροντες. Καταστρέφει δηλαδή τις δυνάμεις εκείνες που εξασφαλίζουν την επιβίωση, την αναπαραγωγή και τη συνετή διοικητή της ανθρώπινης κοινωνίας, όλα τα στοιχεία που οριοθετούν τη φυσική ύπαρξη και την κοινωνική ταυτότητα των ανθρώπων. Ετοι μετατρέπει την οργανωμένη κοινωνική συλλογικότητα σε μια κατάσταση αγριότητας. Γ' αυτό η θεραπεία που επιφέρει η παρέμβαση της ιερής δύναμης του Χριστού¹⁷ τελείται με τρόπο ομοιοπαθητικό, με τη θεική εντολή να επιστρέψει το κακό "στα όρη, στα βουνά", στον εγκινωνικό χώρο της αγιάρας φωσάς, "όπου βόδι δε μουγκρίζει, όπου σκύλος δε γαγγίζει", μακριά από κάθε τόπο ανθρώπινης κοινότητας ή ακόμη και μέσα στα έγκατα της γης, σύμφωνα με την καταληκτική ευχή της δεύτερης γητείας. Είναι πρόδηλη, νομίζω, η τελευταρική παλινόρθοση ανάμεσα στα πρωταρχικά δομικά όρια φύσης/πολιτισμού.

Μεταξύ και υπεράνω των ορίων αυτών, ο τελετουργικός λόγος παρεμβαίλει την ιερή κοινότητα του Πατρός, του Υιού, του Αγίου Πνεύματος, των Αγίων Σαραντά, των Αγίων Αναργύρων, του Αγίου Παντελεήμονας και των "Άγιων ολουνών". Έτσι διαστέλλει το σύμπαν, ενοποιώντας τον φυσικό, τον κοινωνικό και τον υπερβατικό κόσμο, ενώ μετατρέπει το ασυνεχές ανθρώπινο παρόν σ' έναν συμβολικό αιώνιο κόσμο, όπου δεν ισχύουν πλέον τα πραβήματα του κόσμου τούτου. Η τελευταρική επιβάλλει μιαν αντιτροφή: δεν είναι ο ματιασμένος που επικαλείται την ιερή βοήθεια για την ίαση του αλλά η ιερή πραγματικότητα που επιβάλλει και επικυρώνει την ίαση αυτή¹⁸. Μ' άλλα λόγια, η "θεραπητή", που επιδιώκεται με την τρίτη γητεία, δεν είναι αιτία πολλά δικαίωμα του πάσχοντος, επειδή "είναι βαφτισμένος, μυρωμένος και απ' τ' άγια περασμένος", δηλαδή τέκνο του Θεού και μέλος της ιερής κοινότητας των πιστών.

Σ' αυτό το τελετουργικό πλαίσιο, το ανθρώπινο σώμα έρχεται στο προσκήνιο ώς ένας τόπος όχι μόνο με τη σημειωτική έννοια, ως όχημα δηλαδή μηνυμάτων και εικόνων, αλλά και με την πρακτική, ως τημά της κοινωνικής εμπειρίας και πράξης. Το ανθρώπινο σώμα είναι ένα ιδιότυπο πλευρικόν μεταπομπών εγγραφών και προσωπικών στάσεων. Μ' αυτό οι άνθρωποι βιώνουν, αναγνωρίζουν και εκφράζουν τις σημασίες και τις αξεις του πολιτισμού τους, και μέσω αυτού πάλι εκφράζουν τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν στις σχέσεις τους. Τα σωματικά συμπτώματα του ματιασμάτος είναι ένας ευαίσθητος δείκτης των συγκρούσεων που αντικεπτίζουν οι άνθρωποι και που η αποκατάστασή τους πρέπει να επελθεί διά του σώματος και πάλι, με τη διαδικασία του ξεματισμάτος. Η ανάπτροφη εκμέτρηση των σαράντα πιθανών πάνω στο σώμα του ματιασμένου, από κάτω προς τα πάνω και ύστερα αντίθετα, αναπαριστά την απέκδυση του κακού από τον άρωπο και την επανένδυση του στη φυσιολογική κατάσταση, όπως οντανεί βγαζεί καινείς ένα βρόσικο ρούχο που φορά, για να βάλει στη συνέχεια ένα καθαρό¹⁹.

Η επενέργεια του ματιασμάτος όμως δεν εξαντλείται στην εξωτερική παράσταση του ανθρώπου. Μπαίνει στον οργανισμό του και φθίνει τα σπλάγχνα του. Αν σκεφτούμε ότι όλα τα ζωτικά για την επιβίωση όργανα βρίσκονται μέσα στα σπλάγχνα, καταλαβαίνουμε ότι ο επαπελούμενος κίνδυνος είναι ο θάνατος. Γ' αυτό και οι εντολές μετατόπισης, "να λειπεις από τα εντόσθια του" και "βγάνε τα κακά από το κορμό του", έχουν τόσο ακριβή λεπτικό εντοπισμό.

Η ζωή και η ψυχή του ανθρώπου βρίσκονται μέσα στο κορμό του και κάθε σημείο διόδου προς τα μέσα ή έξω από το κορμό είναι οριακό και επικύρων για την επιβίωση του. Αυτός είναι ο λόγος που η γητεία ονομάζει κάθε συγκεκριμένη "τρύπα του σώματος" – έτσι ελέγχονται και περιφρουρούνται τα όρια του σώματος από κάθε πιθανή παραβίαση. Οι τρύπες του σώματος είναι μεταικαία στόμια, είσοδοι του κακού και έξοδοι της ζωτικής πονήσης. Τα στόματα του σώματος είναι πολιτισμικά μετανυκτικά σήγματα που δηλώνουν τη συνέχεια του εσωτερικού και εξωτερικού χώρου. Οι ουσίες που μπαίνουν ή βγαίνουν από τις εισαύσους αυτές οριοθετούν τη συμμετοχή ή τον αποκλεισμό του ανθρώπου σώματος από τον κοινωνικό χώρο. Η τελευταρική που ελέγχει τα ασθενή ορία της φυσικής ύπαρξης είναι εντέλει μία πράξη περιφρουρύσης της κοινωνικής υπόστασης των ανθρώπων.

Το ξεμάτισμα αποκαθιστά τη σωματική ακεραιότητα των ανθρώπων και εξασαράζει τον κυκλό ζωής της κοινότητας. Καταλαμβάνει έναν ενδιάμεσο χώρο, ανάμεσα στο ρητό και το άρρητο, το λόγο και τη σωπή, το φανερό και το μυστικό, το λογικό και το μαγικό, τη ζωή και το θάνατο. Μέσω αυτού του ανθρώπου σώματος αποτελεί, υλικά και συμβολικά, τον τόπο όπου γίνονται αντιληπτές, εκφράζονται και ενισχύονται οι συλλογικές ιδέες, οι αξεις, οι προθεσμίες και τα αισθήματα. Γ' αυτό κι ένα τέτοιο συμβολικό ιδιόματα, όσο παράδοξο κι αν φάνεται από τη σκοπιά της "καθαρητής" λογικής, καθίσταται εντελώς αυτονόητο και εύλογο μέσα από τη λει-

τουργία της συλλογικής ζωής. Η κοινωνία είναι αυτή που μετατρέπει πάντα τα γεγονότα σε δείκτες ή σύμβολα μιας άλλης τάξης πραγμάτων.

Σημειώσεις

1. Το εθνογραφικό υλό, λεκτικές περιγραφές κυρίως, και οι τρεις επιμέρους για τη Εμετάπομψα, που παρουσιάζονται στο άρθρο αυτό, προέρχονται από επίτιτλη έρευνα που έκανα το 1988 στην Ελεύθερνα, ένα ορεινό χωριό του νομού Ρεθύμνου, στην Κρήτη. Η έμφραση στον τοπικό προφορικό λόγο αποσκοπεί από τη μα να αναδειχθεί στην "κοινωνική ποίηση" της γλώσσας, τη συντελεστική λαϊκή δράση της στην οποία παραπομπής των λαϊκών σχεδίων, και από την άλλη να περιλαμβάνει την εκφραστική δημιουργότητα της γλώσσας στην οποία ληφθούν μέσα τελετουργία.

2. Ο M. Mauss, 1990, 225 επιστρέφεται στα ότι τα συμβολικά συμτόμευτα, όπως και τη μαγεία ή η θρησκεία, δεν είναι έργα ποιητικής σκέψης αλλά έκφραση κοινωνικών αισθητήρων, δηλαδή εκφραστικών αρμορίου που αποδίδουν ποικίλες ποιητήρες στα διάφορα πρόσωπα ή αντικείμενα που υπερβούνται στο σύστημα.

3. Β. Α. Βέκκου, 1998, 90: "Το ματισμός είναι ένα από τα φαινόμενα που συνδέονται τη συμβολική μέση με την πρακτική δράση, την κοινωνική διάδικσης την προσθωτικότητα. Το πρόσωπο με το σώμα του... είναι επιπλέον ένας τύπος που αποτελείται κι έναν κωδικό την κοινωνικότηταν, μια στρατηγική για να κατατελειπούν οι δινήρωτοι τη κοινωνική υπόθεση, το πειρασμό της ποιητικής απόφευξης, η αμηχανίας και επιδείξεως".

4. Χρησιμοποιούν τον συνθετικό όρο "έλεμπτασία" ως ενιαίο δηλητικό τόπο της προσβολής οσού και της βερόπτειας από το κακό μάτι. Πρόκειται για ένα σύστημα σχεδίων, οπου οι διοι διάδικσες συνιστώντων μως ενότητα, καθώς η πρώτη συνέπεται δεσοντολογική τη δεύτερη, κι αυτή με τη σειρά της οληκόρων τελετουργική την πρώτη.

5. Η Σκούπτερ-Διαδοκόλη, 1999, 12 & 36, συμπληρώνει το μάτισμό που αποτελείται από "επιτηδευτικές" που συνέθετον το ολόκληρο το περιβάλλον. Το "κακό κακόποιο" παραπέμπεται ότι "η κακή μαγεία" (witchcraft), "μιας εγγενούς φύσης, δύναται που δεν την συνέπεται ο φέρων και που ενεργεί τη δύναμη πέρα και επάνω από τις προβοτές της φύσης". Ο γηγενής λόγος όμως στην Κρήτη δε φαίνεται να συμφέρει με μία τετού πατούλια, που συνέδει το μάτισμό του με τη μαγεία, γιατί την ίποτη ηνίο της μαγείας είναι αποκλειστικό και μόνο κάκο και μημπροτεί, ενώ το ματίσμος "δεν είναι από κάκο". Συγκριτικές εθνογραφικές μαρτυρίες από επιτόπιες έρευνες στην αστατική Μακεδονία και στην περιοχή των Σκοπίων κατατύγουν επίσης σε ανάλογα υπερέμπεια: βλ. συγκέτα Χ. Βέκκου, 1998, 297-8: "το κακό μάτι δεν έχει σχέση με την κακία. Οποιας ματίσσιος, δεν έχει σχέση με την κακή μάτη" και επίσης, D. Ανδρουλάκη, 1989, 77-8: "το κακό μάτι είναι μια εγγένης αλλά άνων δυνατότητα. Οι Σκοπίωνι άντες κάνουν ότι είναι κακό μάτι απόκτησαν".

6. Ο κλασικός οριζόντος του M. Mauss, 1990 (1903), 90, αναμένει μαγεία "κάθε τελετουργία που δεν αποτελεί μόνο μαγικές λατρείας, που είναι ιατρική, απόκτηση, ωμωτηριακή και τείνει προς το απαγόρευτο". Ο Evans-Pritchard, 1976 (1937), 201 & 226-8, με βάση το παραδείγμα των Άζεντ, διαφοροποιεί την "κακή μαγεία" (witchcraft), που είναι μια ψυχική δύναμη κοινωνικά αποδεκτή, από την "κακή μαγεία" (sorcery), που είναι ασθενής και ανθηκή.

7. Η διαρροήλασία είναι συνοπτικός όρος για τα βραχευτικά κέλη μέντη που περιλαμβάνονται στην εύρυτη της Χριστιανικής Εκκλησίας και στην Ιεραρχία της Εκκλησίας της Αγίας Ειρήνης. Η διαρροήλασία είναι η λέξη που χρησιμοποιούν στην Κρήτη παραπάνω το μάτισμό. Την αιθαλογική πράξη λέγει η λέξη που χρησιμοποιούν στην Κρήτη παραπάνω το μάτισμό. Την αιθαλογική πράξη λέγει η λέξη που χρησιμοποιούν στην Κρήτη παραπάνω το μάτισμό. Πρόκειται μάλλον για τοπικό ιδιωματικό λεκτικό παραρρεύμα ενός προγενέστερου γλωσσικού τύπου. Προτείνουν δύο πιθανώς γλωσσικές συγγένειες: είτε με τη λέξη πτερωτός (=φτερώνα), φανένων που θεωρείται ότι υποδηλώνει την ανισονομία μεταξύ κατόπιν είναι καλούς άνων. Στην περίπτωση αυτού ο φτερώνας είναι ευωμητική μεταφορά για το κακό μάτι. Είτε ακούει τη λέξη φθερός (=φτερώνα), οπότε ο φθερός είναι κυριαρχητική απόδοση των συνετείων της προσβολής από το κακό μάτι. Πάντως η λέξη στον τύπο "Βήφαρος", έχει εντονά αισθητική και νοητική συντηρητική πολιτιστική παραδοσιακής πράξης, που διατηρείται από την προηγούμενη μερική περιόδου από την προηγούμενη μερική περιόδου.

8. H. M. Rosaldo, 1993, 136 σημ. 4 παραπέτατο στην αναπομπή κρίση "τα αιθιούματα δεν είναι ηθικές καταστάσεις, είναι ηθικές πράξεις".

9. Το διατοικιτικό σήμα, καρδιά σκέψη, αισθηματούμονός είναι έντονα την πλατινική σύχνη θυμοειδών και λογικών, που συνέθεται των ψυχών, και καθερώνεται ανταγωνιστικά την άνθρωπινη δράση.

10. ΠΒΑ. Φ. Χριστίδης, 1997, 56-8. Ο ρυθμός και η επαναληπτικότητα ισοτάτων συντεταγμάτων που παρατηρούνται στην Ελεύθερνα, 1985 (1905), 238, αναμένει θηρευτική μεταρρύθμιση του μαγικού λόγου, την πιοτή συνεπείται στην επανάληψη ορισμένων λέξεων μπροστά να κάνει πραγματική την καταστάση που περιγράφουν.

* Γέγραψα (= γύρω πίσω) < Γέλαψα (= επιστρέψω).

11. Βρά που φύονται πάνω σε βράχους βουνών και που φορούσαν άνδρες και γυναίκες από σταλίδι και αποτρεπτικό του κακού ματιού. 12. Ένας Εμετάπομπος, στην απαρίθμητη των οπων των σωμάτων πρόσφετος στη λίγη και την καρδιά. Τα όργανα αυτά δεν είναι βέβαια τρύπες στην ανθρώπινη σκληρότητα, αλλά στην ανθρώπινη σημασία για την πάσσα γύρω του σωμάτου (αυτό, γιλούκι υγρό και φρά γεγονός που αναπτύσσεται στην πάσσα του κακού στον άνθρωπο).

13. O. V. Turner, 1979, 235, αποκολλώντας την τυπολογία του A. Van Gennep που έχει τη διαδικασία τελετές. Θεωρεί ότι κάθε τελετουργία επιτελείται σε τρεις φάσεις διαγράμμη, οριστότητα και επανενιστήση.

14. Αυτή η φάση του Εμετάπομπους ονομάζεται στην Κρήτη και "Εμέτρησία", συγκά μάλιστα αποκαλείται Εμέτρηση όλη η διαδικασία.

15. Στην έπι. Επι. Για τη σφράγιδον των οπών του σώματος κατέβασε το Εμέτρησία, ως τη δράση του C. Stewart, το παρόν τεύχος σ. 12 κ.ε.

16. Η τάκη που λέπεται στη μαρτσή είναι η τούπητη του κακού - αυτό πάντα προέρχεται και αναπτύγεται στην άνθρωπο. Οι ανθρώποι έχουν την τάκη καθώς κάθε μέρος της σώματος τους προέρχεται από την παραγόμενη πράξη των άνθρωπων τους, και ουτό δύναται προσέβαλτο μάλιστα προσβάλλεται από την παραγόμενη πράξη των άλλων μέρων του σώματος τους.

17. Οι άνθρωποι που λέπεται στη μαρτσή της Λευκάδας έχουν πράξη της έρευνας της μαγείας.

18. Οι άνθρωποι που λέπεται στη μαρτσή της Λευκάδας έχουν πράξη της μαγείας.

19. Οι άνθρωποι που λέπεται στη μαρτσή της Λευκάδας έχουν πράξη της μαγείας.

20. Οι άνθρωποι που λέπεται στη μαρτσή της Λευκάδας έχουν πράξη της μαγείας.

21. Οι άνθρωποι που λέπεται στη μαρτσή της Λευκάδας έχουν πράξη της μαγείας.

22. Οι άνθρωποι που λέπεται στη μαρτσή της Λευκάδας έχουν πράξη της μαγείας.

23. Οι άνθρωποι που λέπεται στη μαρτσή της Λευκάδας έχουν πράξη της μαγείας.

24. Οι άνθρωποι που λέπεται στη μαρτσή της Λευκάδας έχουν πράξη της μαγείας.

25. Οι άνθρωποι που λέπεται στη μαρτσή της Λευκάδας έχουν πράξη της μαγείας.

26. Οι άνθρωποι που λέπεται στη μαρτσή της Λευκάδας έχουν πράξη της μαγείας.

27. Οι άνθρωποι που λέπεται στη μαρτσή της Λευκάδας έχουν πράξη της μαγείας.

28. Οι άνθρωποι που λέπεται στη μαρτσή της Λευκάδας έχουν πράξη της μαγείας.

29. Οι άνθρωποι που λέπεται στη μαρτσή της Λευκάδας έχουν πράξη της μαγείας.

30. Οι άνθρωποι που λέπεται στη μαρτσή της Λευκάδας έχουν πράξη της μαγείας.

31. Οι άνθρωποι που λέπεται στη μαρτσή της Λευκάδας έχουν πράξη της μαγείας.

32. Οι άνθρωποι που λέπεται στη μαρτσή της Λευκάδας έχουν πράξη της μαγείας.

33. Οι άνθρωποι που λέπεται στη μαρτσή της Λευκάδας έχουν πράξη της μαγείας.

34. Οι άνθρωποι που λέπεται στη μαρτσή της Λευκάδας έχουν πράξη της μαγείας.

35. Οι άνθρωποι που λέπεται στη μαρτσή της Λευκάδας έχουν πράξη της μαγείας.

36. Οι άνθρωποι που λέπεται στη μαρτσή της Λευκάδας έχουν πράξη της μαγείας.

37. Οι άνθρωποι που λέπεται στη μαρτσή της Λευκάδας έχουν πράξη της μαγείας.

38. Οι άνθρωποι που λέπεται στη μαρτσή της Λευκάδας έχουν πράξη της μαγείας.

39. Οι άνθρωποι που λέπεται στη μαρτσή της Λευκάδας έχουν πράξη της μαγείας.

40. Οι άνθρωποι που λέπεται στη μαρτσή της Λευκάδας έχουν πράξη της μαγείας.

41. Οι άνθρωποι που λέπεται στη μαρτσή της Λευκάδας έχουν πράξη της μαγείας.

42. Οι άνθρωποι που λέπεται στη μαρτσή της Λευκάδας έχουν πράξη της μαγείας.

43. Οι άνθρωποι που λέπεται στη μαρτσή της Λευκάδας έχουν πράξη της μαγείας.

44. Οι άνθρωποι που λέπεται στη μαρτσή της Λευκάδας έχουν πράξη της μαγείας.

45. Οι άνθρωποι που λέπεται στη μαρτσή της Λευκάδας έχουν πράξη της μαγείας.

46. Οι άνθρωποι που λέπεται στη μαρτσή της Λευκάδας έχουν πράξη της μαγείας.

47. Οι άνθρωποι που λέπεται στη μαρτσή της Λευκάδας έχουν πράξη της μαγείας.

48. Οι άνθρωποι που λέπεται στη μαρτσή της Λευκάδας έχουν πράξη της μαγείας.

49. Οι άνθρωποι που λέπεται στη μαρτσή της Λευκάδας έχουν πράξη της μαγείας.

50. Οι άνθρωποι που λέπεται στη μαρτσή της Λευκάδας έχουν πράξη της μαγείας.

51. Οι άνθρωποι που λέπεται στη μαρτσή της Λευκάδας έχουν πράξη της μαγείας.

52. Οι άνθρωποι που λέπεται στη μαρτσή της Λευκάδας έχουν πράξη της μαγείας.

53. Οι άνθρωποι που λέπεται στη μαρτσή της Λευκάδας έχουν πράξη της μαγείας.

54. Οι άνθρωποι που λέπεται στη μαρτσή της Λευκάδας έχουν πράξη της μαγείας.

55. Οι άνθρωποι που λέπεται στη μαρτσή της Λευκάδας έχουν πράξη της μαγείας.

56. Οι άνθρωποι που λέπεται στη μαρτσή της Λευκάδας έχουν πράξη της μαγείας.

57. Οι άνθρωποι που λέπεται στη μαρτσή της Λευκάδας έχουν πράξη της μαγείας.

58. Οι άνθρωποι που λέπεται στη μαρτσή της Λευκάδας έχουν πράξη της μαγείας.

59. Οι άνθρωποι που λέπεται στη μαρτσή της Λευκάδας έχουν πράξη της μαγείας.

60. Οι άνθρωποι που λέπεται στη μαρτσή της Λευκάδας έχουν πράξη της μαγείας.

61. Οι άνθρωποι που λέπεται στη μαρτσή της Λευκάδας έχουν πράξη της μαγείας.

62. Οι άνθρωποι που λέπεται στη μαρτσή της Λευκάδας έχουν πράξη της μαγείας.

63. Οι άνθρωποι που λέπεται στη μαρτσή της Λευκάδας έχουν πράξη της μαγείας.

64. Οι άνθρωποι που λέπεται στη μαρτσή της Λευκάδας έχουν πράξη της μαγείας.

65. Οι άνθρωποι που λέπεται στη μαρτσή της Λευκάδας έχουν πράξη της μαγείας.

66. Οι άνθρωποι που λέπεται στη μαρτσή της Λευκάδας έχουν πράξη της μαγείας.

67. Οι άνθρωποι που λέπεται στη μαρτσή της Λευκάδας έχουν πράξη της μαγείας.

68. Οι άνθρωποι που λέπεται στη μαρτσή της Λευκάδας έχουν πράξη της μαγείας.

69. Οι άνθρωποι που λέπεται στη μαρτσή της Λευκάδας έχουν πράξη της μαγείας.

70. Οι άνθρωποι που λέπεται στη μαρτσή της Λευκάδας έχουν πράξη της μαγείας.

71. Οι άνθρωποι που λέπεται στη μαρτσή της Λευκάδας έχουν πράξη της μαγείας.

72. Οι άνθρωποι που λέπεται στη μαρτσή της Λευκάδας έχουν πράξη της μαγείας.

73. Οι άνθρωποι που λέπεται στη μαρτσή της Λευκάδας έχουν πράξη της μαγείας.

74. Οι άνθρωποι που λέπεται στη μαρτσή της Λευκάδας έχουν πράξη της μαγείας.

75. Οι άνθρωποι που λέπεται στη μαρτσή της Λευκάδας έχουν πράξη της μαγείας.

76. Οι άνθρωποι που λέπεται στη μαρτσή της Λευκάδας έχουν πράξη της μαγείας.

77. Οι άνθρωποι που λέπεται στη μαρτσή της Λευκάδας έχουν πράξη της μαγείας.

78. Οι άνθρωποι που λέπεται στη μαρτσή της Λευκάδας έχουν πράξη της μαγείας.

79. Οι άνθρωποι που λέπεται στη μαρτσή της Λευκάδας έχουν πράξη της μαγείας.

80. Οι άνθρωποι που λέπεται στη μαρτσή της Λευκάδας έχουν πράξη της μαγείας.

81. Οι άνθρωποι που λέπεται στη μαρτσή της Λευκάδας έχουν πράξη της μαγείας.

82. Οι άνθρωποι που λέπεται στη μαρτσή της Λευκάδας έχουν πράξη της μαγείας.

83. Οι άνθρωποι που λέπεται στη μαρτσή της Λευκάδας έχουν πράξη της μαγείας.

84. Οι άνθρωποι που λέπεται στη μαρτσή της Λευκάδας έχουν πράξη της μαγείας.

85. Οι